

Осіпчук Г. В.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

Ревук Ю. О.,
старший викладач
кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ» У ТВОРЧОСТІ ЧАРЛЗА ДІККЕНСА

Анотація. У статті розглянуто особливості авторського вираження концепту *ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ* на матеріалі роману «Олівер Твіст» та повісті «Різдвяна пісня в прозі» англійського письменника-реаліста XIX століття Чарлза Діккенса. Виокремлено вербальні засоби вираження вказаного концепту. Аналіз художньої мови творів письменника дозволяє зробити висновок, що зовнішність є одним із необхідних та ефективних способів розкриття літературного образу. Це сприяє глибшому розумінню художньої природи твору, надає можливість деталізувати індивідуальні риси письменницького стилю.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт *ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ*, мікроконцепт, концептуальна картина світу, художній твір, літературний напрям – реалізм, художня картина світу, ідіостиль письменника.

Постановка проблеми. Вектор лінгвістичних наукових розвідок XXI століття спрямований на когнітивістику. Дослідження мисленнєвої діяльності людини на основі принципу інтеграції, зіставно-типологічного та лінгвокультурологічного аналізу відкриває нові можливості у виявленні місця людини в сукупності матеріальних та духовних цінностей, створених народом упродовж певного часового відрізка. У межах антропоцентричної парадигми продовжує діяти напрям, об'єктом якого є авторський художній світ, що дає змогу розкрити культуру певного народу чи нації через мову. У центрі таких експериментів перебуває концепт *ЛЮДИНА*, що у свою чергу складається з кількох базових концептів, один з яких – *ЗОВНІШНІСТЬ*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт як об'єкт наукових досліджень (імена та психологічні утворення) з'являється в працях П. Абеяра, Г. Порретанського та Ф. Аквінського [10, с. 69]. У першій половині XX століття спостерігається заострення уваги вчених до означеної проблеми: як «*мисленнєве утворення*» [2, с. 269] розглядає його філософ С. Аскольдов; як співвідношення «*зіткнення словникового значення слова з особистим <...> досвідом людини*» [8, с. 35] аналізує Д. Лихачов; як «*родове поняття*» деталізує Н. Арутюнова [1], В. Гак [3] та інші.

Існує чимало розвідок щодо історії виникнення, природи, змісту, генезису поняття «концепт». Численні дослідження відрізняються не лише різними підходами наукових шкіл й індивідуальних бачень, але й направленнями (філософське, логічне,

психологічне, культурологічне, лінгвістичне та ін.). Відзначимо, що на сьогодні актуальним та ключовим є термін *концепт* у когнітивній лінгвістиці. Вітчизняні науковці продовжують вносити корективи в поняття «концепт», тож акцентуємо увагу на останніх працях.

Отже, концепт (від лат. *conceptus* – «*поняття*») – багатозначний термін, який упродовж останніх десятиліть активно використовується в науковому колі лінгвістів. На думку В. Дем'янка, терміни «*поняття*» і «*концепт*» є «*історичними дублетами*» [4, с. 606]. Т. Лішук запропонувала оновлену структуру концепту 'людина' [6] та дослідила концепт 'одяг' як засіб вираження зовнішності особи [7]. Л. Летюча, проаналізувавши приклади російського медіадискурсу, визначила, що для сприйняття та коментування подій «*найважливішими та частотнішими є такі складники, як суб'єкт, об'єкт, просторова локалізація і результат*» [5, с. 72]. О. Швець досліджував проблеми номінативного речення як структурної одиниці, деталізував поняття «*синтаксичний концепт*» [11, с. 286]. А. Пікалова запропонувала базові концепти-образи поетичних текстів М. Стельмаха, які репрезентують концепт *ЛЮДИНА*, констатувала, що «*антропоцентризм і кардіоцентризм – найбільш виразні ознаки ідіостилю поета*» [9, с. 263].

Отже, сьогодні наукові дослідження трактують, що термін «концепт» не належить лише лінгвістиці, він активно використовується в літературознавстві, адже це поняття значно ширше, ніж лексичне значення. Тож, численні наукові розвідки авторської мови художніх творів дають можливість характеризувати ідіостиль митця, деталізувати особливості його творчої манери та вказувати на літературний період, в який твір створений. Відзначимо, що мовний світ видатного англійського письменника епохи Реалізму Чарлза Діккенса з цієї точки зору ще не був об'єктом досліджень.

У художньому доробку Ч. Діккенса немає другорядних творів та простих образів, що зумовлено не лише самобутнім рівнем світорозуміння автора, а й особливостями літературної доби. У романі «*Oliver Twist*» та повісті «*A Christmas Carol in Prose*» художньо репрезентовано самобутню народну духовну культуру англійського народу, висловлено авторську позицію щодо історичного минулого Англії, відображено існуючі соціальні закони, реалістичні картини тогочасного життя. Система цінностей і моралі стала визначальною для композиційного та ідейно-змістового аспектів творів.

Мета статті – проаналізувати змістове наповнення концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ у творчості Чарлза Діккенса. Завдання: виокремити головні та другорядні образи, в яких увиразнено концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, створити класифікацію одиниць лексичного рівня мови – мікроконцептів, що вказують на зовнішність людини в романі «*Oliver Twist*» та повісті «*A Christmas Carol in Prose*», виявити вплив епохи Реалізму на творчість Ч. Діккенса.

У науковій праці використовувалися теоретичні загальнонаукові методи: узагальнення, індукції та дедукції; емпірико-теоретичні методи (аналіз, синтез, моделювання, системний метод та метод класифікації); дискурсивний аналіз; метод лінгвістичного спостереження та опису тощо.

Виклад основного матеріалу. Твори Ч. Діккенса є літературним надбанням ХІХ століття, в них знаходимо художне виявлення: 1) трансформації авторської біографії в літературні образи; 2) філософського осмислення добра і зла; 3) проблем вибору людини; 4) таємниці життя і смерті; 5) важливі питання єдності людини із системою звичаїв, традицій, обрядів.

Опрацювавши всі мовні вирази, репрезентовані автором, що зреалізують концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ в романі «*Oliver Twist*» та повісті «*A Christmas Carol in Prose*», робимо висновки, що процес художньої реалізації образу людини розпочинається через зображення її зовнішності, а детальний опис людини дозволяє читачеві не лише уявити героя, а й зрозуміти його вчинки, емоційний стан, певні деталі поведінки.

Виокремлюємо індивідуальні риси творчості письменника: Чарлз Діккенс звертає увагу читача не на колір і форму очей, обличчя, волосся, носа, губ, а стан зміни цих якостей внаслідок певних описуваних подій, що зумовлює насамперед зміну психологічного стану персонажа. Ще однією авторською особливістю є детальний опис одягу героїв, що допомагає читачеві визначити соціальну приналежність. Обидві ці риси сформувалися не лише під впливом авторського світогляду, а й визначальних рис літератури реалізму, завданням якої було створення типових образів у типових ситуаціях. Цим пояснюється значна увага автора до детальних описів приміщень, будівель, будинків, де розвивається дія, та зображення глибокого психологізму, а не безпосередньо зовнішності героя.

Пропонуємо структуру концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ у творчості Ч. Діккенса. Мікроконцепт ОБЛИЧЧЯ представлений лексемами, що характеризують колір: *the pale face* [13, с. 24]; загальний вигляд: *at the top of the table was a gentleman with a very round face* [13, с. 33]; *He was a flat-browed, common-faced boy enough* [13, с. 83]; *His face is dark* [13, с. 413]; емоційний стан героя: *Mrs. Mann was shaking her fist at him with furious countenance* [13, с. 32]; *and his face was wet with tears* [14, с. 85]; фізичний стан: *looking up with the perspiration streaming from her face* [13, с. 375]; зміст або цілісність персонажа: *whose villainous countenance was a regular stamped for cruelty* [13, с. 44]; *whose villainous-looking and repulsive face* [13, с. 83]; *a red-faced gentleman* [14, с. 71].

Мікроконцепт ОЧІ відтворений простими тропами (епітети): *her deep blue eye* [13, с. 260]; *he was of and little, sharp eyes* [13, с. 83]; *at the boy with his large dark eyes* [13, с. 295]; *of the Jews red eye-brows, and a half-closing of his deeply-set eyes* [13, с. 143]; *and two scowling eyes; one of which displayed various parti-coloured symptoms of having been recently damaged by a blow* [13, с. 121]; метафорами: *and the sunniest pair of eyes you ever saw in any little creature's head* [14, с. 61]; *staring at those*

fixed glazed eyes [14, с. 21]; *and sharp eyes* [14, с. 270]; порівняннями: *He was endeavoring to pierce the darkness with his ferret eyes* [14, с. 27]. Автор деталізує вигляд очей: *for the Jew opening his eyes so wide* [13, с. 377]; силу почуття та глибину страждань героя: *Her eyes were swollen and red* [13 : 400]; великий душевний біль: *Scrooge hung his head to hear his own words quoted by the Spirit, and was overcome with penitence and grief* [14, с. 56]. Міфологічного героя Ч. Діккенс наділяє чистотою та добротою, що одразу підкреслює його призначення: *the Spirit's eyes were clear and kind* [14, с. 56].

Мікроконцепт ПОГЛЯД окреслений бажанням автора зобразити найдокладніший опис героїв, без ідеалізації: *said Mr. Gamfield with an ugly leer* [13, с. 45]; *his gaze encountered the pale and terrified face of Oliver Twist* [13, с. 45]; *Mr. Bumble looked, first incredulous, and afterwards amazed* [13, с. 322]; *his gaze gradually became vacant and abstracted, and he seemed lost in thought* [13, с. 329]; *Mr. Bumble, who had eyed the building with very rueful looks* [13, с. 332–333].

Мікроконцепт БРОВИ продемонстрований одиничними лексемами: *and knitting his shaggy eyebrows into a hard knot* [13, с. 152].

Мікроконцепт НІС репрезентований лексемами: *he was a snub-nosed, flat-browed, common-faced boy enough* [13, с. 83]; *nipped his pointed nose* [14, с. 8]; *As Noah's red nose grew redder with anger* [13, с. 375]; *imprinted a passionate kiss upon her chaste nose* [13, с. 69]; *and a turned-up sinister-looking nose* [13, с. 270]. Автор порівнює людський ніс, на якому видніється нарість: *the gentleman with the excrescence on his nose* [14, с. 71], з виглядом домашньої птиці: *with a pendulous excrescence on the end of his nose, that shook like the gills of a turkey-cock* [14, с. 71].

Мікроконцепт ВОЛОССЯ представлений мовними засобами на позначення кольору й вигляду: *face was obscured by a quantity of matted red hair* [13, с. 83]; *his long hair* [13, с. 263]; *with shiny black hair, cropped pretty close* [13, с. 270]; *The other was a red-headed* [13, с. 270]; *was a grey-haired rascal* [14, с. 73].

Мікроконцепт ЗРІСТ змальований репрезентантами: *Mr. Sowerberry was a tall man* [13, с. 47]; *gentleman as ever stood four feet six, or something less* [13, с. 83].

Мікроконцепт СТАТУРА характеризує героїв повно та вичерпно: *Mr. Sowerberry was a gaunt, large-jointed man* [13, с. 47]; *who happened to be a weakly youth of tender age* [13, с. 36]; *at the top of the table was a particularly fat gentleman* [13, с. 33]; *he was with rather bow-legs* [13, с. 83]; *Mr. Bumble was a fat man and* [13, с. 29]; «*He is tall*», *said the girl, «and a strongly made man, but not stout; he has a lurking walk»* [13, с. 413]; *said the long-legged trumper* [13, с. 375]; *bony man* [13, с. 270]; *He felt that it was tall and stately* [14, с. 69]; *there sat a jolly Giant* [14, с. 46].

Мікроконцепт РУКА відтворений лексемами: *when you lay that withered old claw on my shoulder* [13, с. 397]; *he pointed with his skinny fore-finger up the stairs* [13, с. 400]; *Bob held his withered little hand in his* [14, с. 56]; *a spectral hand* [14, с. 70].

Мікроконцепт ВІК виведений автором поглиблено та всебічно: *a young woman* [13, с. 24]; *behind a desk sat two old gentlemen* [13, с. 43]; *a young gentleman* [13, с. 83]; *nearly seventy years of age* [14, с. 73]; *youth of tender age* [13, с. 36]; *there was a very old shriveled Jew* [13, с. 83]; *he was short of his age* [13, с. 83]; *Oliver Twist's ninth birthday found him a pale, thin child, somewhat diminutive in stature* [13, с. 28–29]; *Oliver Twist's ninth birthday* [13, с. 28]; *he was young* [14, с. 78]; *yet not so like a child as like an old man* [14, с. 29].

Особливості літератури реалізму – це змалювання так званої «маленької людини», індивіда тогочасного суспільства. Такі аспекти, безумовно, здійснили свій визначальний вплив на формування ідіостилю письменника, тому психологія героїв Ч. Діккенса вмотивовується переважно соціальними умовами, тобто характер і вчинки героя пояснюються його походженням та становищем у соціумі: *The chuckle with which he said this, and the chuckle with which he paid for the Turkey, and the chuckle with which he paid for the cab, and the chuckle with which he recompensed the boy, were only to be exceeded by the chuckle with which he sat down breathless in his chair again, and chuckled till he cried* [14, с. 87]; умовами повсякденного життя: *she imprinted her cold white lips* [13, с. 25]; *Mr. Bumble was a choleric* [13, с. 29]; *She grew pale and thin, even within a few days* [13, с. 397]. Тож, мікроконцепт ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН є найбільшим за чисельністю в структурі концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ: *Hard and sharp as flint, from which no steel had ever struck out generous fire; secret, and self-contained, and solitary as an oyster. The cold within him froze his old features* [14, с. 8]; *blushed very red* [13, с. 261].

Вважаємо, що окремої, особливої уваги заслуговує мікроконцепт ОДЯГ, що безпосередньо пов'язаний з людиною (саме тому найповніше виокремлює характер людини) та пов'язаний з ознаками реалістичної літератури: *Mr Giles, dressed with scrupulous care in a full suite of black* [13, с. 256]; індивідуальність людини: *Superfine cloth, and the heavy swell cut!* [13, с. 150]; професія: *with a clean white apron, filed over her gown, and her curl-papers tucked up under a straw bonnet* [13, с. 124], *Nancy made straight up to the bluff officer in the striped waistcoat* [13, с. 125]; вік: *a stout old gentleman, rather lame in one leg, who was dressed in a blue coat, striped waistcoat, nankeen breeches and gaiters and, a broad-brimmed white hat, with the sides turned up with green* [13, с. 133]; стать: *He turned from this young lady, who was gaily, no to say gorgeously attired, in a red gown, green boots, and yellow curl-papers* [13, с. 124]; *was a stoutly-built fellow of about five-and-thirty, in a black velveteen coat, very soiled drab breeches, lace-up half boots* [13, с. 121].

Деталізація одягу вказує на типовість зображуваного, зокрема, приналежність до тієї чи іншої суспільної групи: *a complete new suit, and a new cap, and a new pair of shoes to be provided for him* [13, с. 130], *for I never wear black gloves, and I never eat lunch* [14, с. 71], *the people half-naked, drunken, slipshod, ugly* [14, с. 72]; акцентує увагу читача на матеріальних умовах героя: *in one simple green robe, or mantle, bordered with white fur* [14, с. 48]; *Then up rose Mrs Cratchit, Cratchit's wife, dressed out but poorly in a twice-turned gown, but brave in ribbons* [14, с. 52–53].

Ч. Діккенс відображує естетичні смаки суспільства, характерні риси матеріально-художньої культури Англії XIX століття: *What an excellent example of the power of dress, young Oliver Twist was! Wrapped in the blanket which had hitherto formed his only covering, he might have been the child of a nobleman or a beggar; it would have been hard for the haughtiest stranger to have assigned him his proper station in society. But now that he was enveloped in the old calico robes which had grown yellow in the same service, he was badged and ticketed, and fell into his place at once – a parish child- the orphan of a workhouse – the humble, half-starved drudge – to be cuffed and buffeted through the world-despised by all, and pitied by none* [13, с. 25–26].

Автор використовує лексеми, що вказують на приналежність до часу, історичної епохи: *gentlemen with powdered heads*

[13, с. 43]; *there was not even time to crimp the little frill that bordered his shirt-collar* [13, с. 131]. У художньому тексті спостерігається й переносне значення: *«made you as smart as sixpence!»* [13, с. 131].

Своєрідним є деталізований опис фантастичних героїв Ч. Діккенса. Письменник дотримується особливостей романтичної літератури, підкреслюючи винятковість особистості, характер якої розкривається в надзвичайних обставинах: *This garment hung so loosely on the figure, that its capacious breast was bare, as if disdainful to be awarded or concealed by any artifice. Its feet, observable beneath the ample folds of the garment, were also bare; and on its head it wore no other covering than a holly wreath, set here and there with shining icicles. Its dark brown curls were long and free; free as its genial face, its sparkling eye, its open hand, its cheery voice, its unconstrained demeanor, and its joyful air* [14, с. 48]. Однак ці риси наявні лише у змалюванні зовнішності Духів, і це єдина особливість, що вказує на романтичність, оскільки автор усі події у творі направляє для роздумів читача над головним конфліктом твору «людина – соціальне середовище», що є ознакою реалістичної літератури.

Висновки. Концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ в літературному творі складається з ряду мікроконцептів, що деталізують анатомічні, функціональні та соціальні ознаки: ОБЛИЧЧЯ, ОЧІ, ПОГЛЯД, НІС, ВОЛОССЯ, ЗРІСТ, СТАТУРА, РУКА, ВІК. Завдячуючи мовним засобам, що зреалізують концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ, Чарлз Діккенс акцентує увагу читача на емоційному й психологічному стані, приналежності до певного класового середовища. Окрім того, мікроконцепт ОДЯГ розкриває приналежність героя до часу, історичної епохи та деталізує його соціальне походження.

Концепт ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ дає можливість автору донести до читача узагальнену інформацію про героя, формується під впливом письменницького світогляду та певних особливостей літературного періоду, в якому твір написаний.

У майбутньому наукові розвідки будуть направлені на виявлення впливу рис модерністської та авангардистської літератури на формування концепту ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ в художніх творах.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.
3. Гак В.Г. Человек в языке. Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. Москва: Индрик, 1999. С. 73–80.
4. Демьянков В.З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры. Язык как материя смысла: сб. ст. в честь академика Н.Ю. Шведовой; отв. ред. М.В. Ляпон. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2007. С. 606–622.
5. Летючая Л. Вербальная организация концепта-сценария «событие». Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistics: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М., 2017. Вип. 21 (2). С. 64–75.
6. Ліщук Т. Концепт «одяг» як засіб вираження зовнішності людини (на матеріалі творів М. Стельмаха та Ю. Андруховича). Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2015. С. 151–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2015_2015_17

7. Лішук Т.Д. Структура концепту «зовнішність людини» у когнітивній лінгвістиці. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Філологічна». 2015. Вип. 56. С. 167–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_56_62
8. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. Освобождение от догм. История русской литературы: состояние и пути изучения; отв. ред. Д.П. Николаев; РАН. Науч. Совет по рус. лит., Ин-т мировой лит. Москва: Наследие, 1997. Т. 1. Общие проблемы изучения истории рус. лит. Пути изучения лит. Древней Руси. Пути изучения рус. лит. XVIII и XIX веков. 310 с.
9. Пікалова А. Знакові концепти-образи для репрезентації концепту людина в поетичних текстах М. Стельмаха у трактуванні українських науковців. Психолінгвістика: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. Вип. 15. С. 254–265.
10. Фісак І. Категорія «концепт» у сучасному науковому дискурсі. Філологічні науки. 2014. № 17. С. 69–77.
11. Швець О.В. Когнітивний підхід до вивчення номінативних речень. Психолінгвістика: зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький: «Видавництво КСВ», 2014. Вип. 16. С. 279–288.
12. Dickens Charles. Oliver Twist (Signet Classics). Afterword-Edward Le Comte; Introduction Frederick Busch. New York, 1961. 496 p.
13. Dickens Charles. A Christmas carol in prose: being a ghost story of Christmas. 2007. URL: <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/gutbook/lookup?num=24022>

Осипчук Г. В., Ревук Ю. А. Вербализация концепта «ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА» в творчестве Чарльза Диккенса

Аннотация. В статье рассмотрены особенности авторского выражения концепта *ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА* на материале романа «Оливер Твист» и повести «Рожде-

ственная песнь в прозе» английского писателя-реалиста XIX века Чарльза Диккенса. Выделены вербальные средства выражения указанного концепта. Анализ художественного языка произведений писателя позволяет сделать вывод, что внешность является одним из необходимых и эффективных способов раскрытия литературного образа. Это способствует более глубокому пониманию художественной природы произведения, дает возможность детализировать индивидуальные черты писательского стиля.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт *ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА*, микроконцепт, концептуальная картина мира, художественное произведение, литературное направление – реализм, художественная картина мира, идиостиль писателя.

Osipchuk H., Revuk Y. Verbalization of the concept «PERSON'S APPEARANCE» in Charles Dickens' creative works

Summary. The article deals with the linguistic peculiarities of the concept *PERSON'S APPEARANCE* expression based on the materials of the novel «Oliver Twist» and the novella «A Christmas Carol in Prose» written by Charles Dickens – English writer and realist of the nineteenth century. Modelling of the concept *PERSON'S APPEARANCE* was carried out on the basis of the all verbal means selection that expressed the mentioned concept. The analysis of the Charles Dickens' artistic language makes it possible to conclude that appearance is one of the necessary and effective ways to reveal the image of a literary hero. It contributes to a deeper understanding of the artistic nature of the literary work, provides an opportunity to detail the key concepts in the writer's works, the individual features of his creative style.

Key words: cognitive linguistics, concept *PERSON'S APPEARANCE*, microconcept, conceptual picture of the world, an artistic work, literary direction – realism, artistic picture of the world, writer's idiosyncrasy.